

Niels Amstrup

Bøger om tysk enhed

Der er kommet en pæn strøm af bøger om den tyske genforening, det nye Tyskland og dets stilling i Europa. Også på dansk foreligger et par bidrag. Nogle af disse bøger vil blive omtalt i det følgende. Meget slående er det imidlertid, at litteraturen om dette emne forældes hurtigt. Navnlig kan det her påpeges, at den tyske genforening i begyndelsen blev vurderet meget optimistisk, ja nærmest euforisk, mens det siden er blevet klart, at der er knyttet endog meget store problemer til denne proces. Ikke mindst er modsætningerne mellem »Ossis« og »Wessis«, dvs. mellem østtyskere og vesttyskere, vokset ganske kraftigt siden genforeningen. På grund af den hurtige forældelse vil bøger udgivet før 1991 ikke blive omtalt her.

Det kan være rimeligt at begynde med de dansksprogede bidrag, og her foreligger der flere bøger. Den første, der skal omtales, er skrevet af Nikolaj Petersen, professor i international politik ved Institut for Statskundskab i Århus (Petersen, 1991). Han indleder sin bog med at redegøre for Tysklandsspørgsmålet i europæisk historie, og det forekommer meget relevant, blandt andet fordi holdninger i Tysklands nabolande delvis har en historisk forklaring. Derefter følger en fremstilling af udviklingen fra 1945 til 1989, men den fremstilling er til gengæld nok mere udførlig og detaljeret end nødvendigt. Det er kun i ringe grad denne udvikling, der forklarer, hvorfor genforeningsprocessen startede.

Skildringen af tiden efter DDR's overraskende sammenbrud i efteråret 1989 fylder (med rette) over halvdelen af bogen, og her belyses såvel genforeningsprocessens interne (tysk-tyske) problemer som de eksterne (europæiske). Der er tale om ganske komplicerede handlingsforløb, som Nikolaj Petersen imidlertid fremlægger med klarhed.

Han drøfter videre perspektiverne for tysk udenrigspolitik i de kommende år. Hans bud er – kort formuleret – at »Genscherisme« fortsat vil dominere den tyske udenrigspolitik. Herved forstås en lav profil i militære, sikkerhedspolitiske spørgsmål i forhold til økonomiske, »civile« spørgsmål. Det bekræftes af en opinionsundersøgelse i *Süddeutsche Zeitung* i begyndelsen af 1991. Ikke mindre end 40 pct. af de adspurgte så Schweiz som et forbillede for Tyskland, mens 29 pct. havde et tilsvarende forbillede, nemlig Sverige.

Golfkrigen og Tysklands vakkende holdning til denne skærpede debatten om tysk udenrigspolitik. Det er imidlertid ikke kun højrefløjen i tysk politik, der sætter spørgsmålstejn ved »Genscherismen«. I en artikel i *Die Zeit* (nr. 18, 26. april 1991) peger Christoph Bertram på, at hvadenten tyskerne bryder sig om det eller ej, er Tyskland blevet Europas dominerende magt, så det er virkelighedsflugt at se små stater som Schweiz og Sverige som forbilleder. Senere har både den jugoslaviske krise og forhandlingerne om EF-unionen vist, at Tyskland øjensynlig er

Niels Amstrup

Bøger om tysk enhed

Der er kommet en pæn strøm af bøger om den tyske genforening, det nye Tyskland og dets stilling i Europa. Også på dansk foreligger et par bidrag. Nogle af disse bøger vil blive omtalt i det følgende. Meget slående er det imidlertid, at litteraturen om dette emne forældes hurtigt. Navnlig kan det her påpeges, at den tyske genforening i begyndelsen blev vurderet meget optimistisk, ja nærmest euforisk, mens det siden er blevet klart, at der er knyttet endog meget store problemer til denne proces. Ikke mindst er modsætningerne mellem »Ossis« og »Wessis«, dvs. mellem østtyskere og vesttyskere, vokset ganske kraftigt siden genforeningen. På grund af den hurtige forældelse vil bøger udgivet før 1991 ikke blive omtalt her.

Det kan være rimeligt at begynde med de dansksprogede bidrag, og her foreligger der flere bøger. Den første, der skal omtales, er skrevet af Nikolaj Petersen, professor i international politik ved Institut for Statskundskab i Århus (Petersen, 1991). Han indleder sin bog med at redegøre for Tysklandsspørgsmålet i europæisk historie, og det forekommer meget relevant, blandt andet fordi holdninger i Tysklands nabolande delvis har en historisk forklaring. Derefter følger en fremstilling af udviklingen fra 1945 til 1989, men den fremstilling er til gengæld nok mere udførlig og detaljeret end nødvendigt. Det er kun i ringe grad denne udvikling, der forklarer, hvorfor genforeningsprocessen startede.

Skildringen af tiden efter DDR's overraskende sammenbrud i efteråret 1989 fylder (med rette) over halvdelen af bogen, og her belyses såvel genforeningsprocessens interne (tysk-tyske) problemer som de eksterne (europæiske). Der er tale om ganske komplicerede handlingsforløb, som Nikolaj Petersen imidlertid fremlægger med klarhed.

Han drøfter videre perspektiverne for tysk udenrigspolitik i de kommende år. Hans bud er – kort formuleret – at »Genscherisme« fortsat vil dominere den tyske udenrigspolitik. Herved forstås en lav profil i militære, sikkerhedspolitiske spørgsmål i forhold til økonomiske, »civile« spørgsmål. Det bekræftes af en opinionsundersøgelse i *Süddeutsche Zeitung* i begyndelsen af 1991. Ikke mindre end 40 pct. af de adspurgte så Schweiz som et forbillede for Tyskland, mens 29 pct. havde et tilsvarende forbillede, nemlig Sverige.

Golfkrigen og Tysklands vaklende holdning til denne skærpede debatten om tysk udenrigspolitik. Det er imidlertid ikke kun højrefløjen i tysk politik, der sætter spørgsmålstejn ved »Genscherismen«. I en artikel i *Die Zeit* (nr. 18, 26. april 1991) peger Christoph Bertram på, at hvadenten tyskerne bryder sig om det eller ej, er Tyskland blevet Europas dominerende magt, så det er virkelighedsflugt at se små stater som Schweiz og Sverige som forbilleder. Senere har både den jugoslaviske krise og forhandlingerne om EF-unionen vist, at Tyskland øjensynlig er

indstillet på at spille en mere aktiv og selvstændig rolle i den internationale politik. Det kan tilføjes, at Nikolaj Petersen også er mere åben for denne mulighed i artiklen i dette nummer af *Politica*, end han var i sin bog.

Hvor Nikolaj Petersens bog er en redegørelse og analyse, er Per Øhrgaards bog (Øhrgaard, 1991) mere debatterende og selektiv. Forfatteren er professor i tysk litteratur ved Københavns Universitet, og det fortjener al anerkendelse, at han går ind i politiske problemstillinger. Det gør han så til gengæld især med udgangspunkt i tyske forfatters værker, hvad der på den ene side nok giver nogle nye vinkler på problemet Tyskland, men på den anden side også skaber vanskeligheder.

Som titlen angiver, består bogen af tre essays, nemlig »DDR – revolution og kapitulation«, »Tyske traditioner – identitet og politik« og »Nazismen – viden og erfaring«. I sin behandling af DDR er Øhrgaard overordentlig kritisk over for genforeningsprocessen. »Men er det en folkelig sejr, at et samfund, som mennesker har levet i i 40 år, simpelthen forsvinder?«, spørger han (s. 19). Han citerer matematikeren Jens Reichs pessimistiske betragtning, at DDR's befolkning er blevet eksproprieret to gange: første gang af sin egen stat, anden gang af den vesttyske kapitalisme. Han nævner forfattere som Christa Wolf og Günter Grass som støtte for sin kritiske vurdering og Günter Gaus, BRD's første permanente repræsentant i DDR. Det er da også ubestrideligt, at genforeningen foregik meget hurtigt, og at den havde en række overordentlig uheldige effekter. På den anden side forsummer Øhrgaard at vurdere, hvad omkostningerne ved alternative fremgangsmåder ville have været. Man kan godt overveje, om det overhovedet havde været muligt at bevare blot dele af det østtyske samfund.

Det andet essay behandler et meget stort og kompliceret problem, som kort kan kaldes »tysk identitet«, og som indeholder nogle stadig aktuelle paradokser. Tysk litteratur, videnskab og kultur oplevede en vældig blomstring fra begyndelsen af 1800-tallet, men hvorfor var så tysk politik fortsat præget af provinsialisme og *Kleinstaaterer*? Tyskland opnåede en dominerende stilling i international politik fra ca. 1870 til ca. 1940, hvorfor gik det alligevel galt? Er det fordi Tyskland i forhold til andre europæiske magter gik en *Sonderweg*? Hvordan forklare eller blot forholde sig til nazismen og herunder ikke mindst jøde-forfølgelserne? Øhrgaard kan i sit essay selvsagt ikke nå at give et udtømmende svar på disse spørgsmål, men han når et andet og egentlig mindst lige så vigtigt mål. Han får nemlig belyst, hvorfor identitetsproblemet netop i Tyskland er så følsomt og besværligt. Et særlig godt eksempel på det er Thomas Mann's *Betrachtungen eines Unpolitischen* fra 1918, som Øhrgaard har draget frem fra glemslen (i hvert fald vi andres glemsel) og giver en god præsentation af. Et andet og mere kendt eksempel er den såkaldte »historikerstrid« (1986-87) vedrørende naziperiodens jødeforfølgelser (og andre gerninger). Med hensyn til det sidste eksempel er Øhrgaard dog temmelig kortfattet, og han har egentlig ikke nogen konklusion.

Det tredje og sidste essay behandler nazismen ud fra spørgsmålet: Hvor meget vidste den tyske befolkning om, hvad der egentlig foregik? Øhrgaards synspunkt er, at befolkningen nok egentlig ikke vidste ret meget. Heri kan han have ret, men problemet har mindre relevans for den aktuelle og fremtidige situation i Tyskland og vil derfor ikke blive nærmere behandlet her.

Som Nikolaj Petersen i sin bog giver en række konkrete referencer har Per Øhrgaard afsluttet sin bog med en stribe af henvisninger, som er nyttige for de læsere, der vil arbejde videre med de tyske problemer. Øhrgaard har videre oplyst, at hans manuskript er afsluttet i juli/august 1991, mens en tilsvarende oplysning savnes hos Nikolaj Petersen. Her må læseren gætte sig til, at afslutningen er sket i slutningen af april 1991.

Pia Bjørnkjærs bog (Bjørnkjær, 1991) er skrevet med henblik på undervisning i historie og samfundsfag. Den er refererende snarere end analyserende, og fremstillingen er mere summarisk end sidetallet lader formode. Det skyldes, at der gøres en omfattende brug af citater (desværre ikke altid med kildeangivelse) og af billeder. Begge dele medvirker til at gøre bogen letlæst og levende, men som nævnt også summarisk og overfladisk. Det er eksempelvis sjuskeri at kalde de internationale forhandlinger om genforeningen for »4 plus 2«-forhandlinger, når forbundsregeringen netop lagde stor vægt på, at det var »2 plus 4«-forhandlinger for derved at understrege, at de fire stormagter ikke på forhånd skulle blive enige om en løsning, der så blev forelagt de to tyske stater som et diktat. Det skal fremhæves, at bogen også berører de økonomiske problemer, herunder den forskellige levestandard i de to dele af Tyskland.

Af dansk-sprogede bøger skal der til sidst gøres opmærksom på en endnu ikke udkommet bog, hvor nogle danske forskere behandler en række problemer i forbindelse med den tysk-sovjetiske aftale i november 1990 (Dalsgaard og Andersen, under udgivelse). Med hensyn til den bredere tysklandsproblematik er Ole Wævers bidrag, der allerede er udgivet som tidsskriftartikel (Wæver, 1991), utvivlsomt af størst interesse.

Når vi vender os til den fremmedsprogede litteratur, er der to bidrag, som har en særlig karakter. De er memoirer, forfattet af personer, der deltog i de forhandlinger, som ledte frem til genforeningen. Det ene er af Wolfgang Schäuble (Schäuble, 1991), der var (og stadig er) indenrigsminister i BRD's regering. »Forfattet« er måske ikke det rigtige ord, for Schäuble blev i oktober 1990 udsat for et attentat, og fra sin sygeseng indtalte han sine erindringer over for to journalister fra *Der Spiegel*, som derefter nedskrev og redigerede materialet. Det andet er skrevet af Horst Teltschik (Teltschik, 1991), som var (men ikke længere er) chef for kanslerembedets afdeling for »udenlandske og mellemtydske anliggender«. Hans erindringer er formet som en dagbog, men er næppe blevet til på den måde.

Det er ikke her stedet at give en detaljeret vurdering af de to bøger, men ét bestemt forhold fremtræder helt klart i begge fremstillinger. Det er, at de grundlæggende vanskeligheder i forhandlingerne (set fra et vesttysk synspunkt) ikke var at nå til enighed med de østtyske forhandlere, heller ikke var at få international accept, men derimod at nå intern vesttysk enighed. Schäuble fremhæver, hvor svært det var for ham (dvs. forbundsregeringen) at opnå enighed med såvel delstaterne som partierne i forbundsdagen, og det tilmed i et valgår. Han omtaler med en stærk bitterhed de vesttyske delstaters modstand mod at udstrække den hidtidige fordelingsnøgle for merværdiskatten mellem forbund og delstater til de nye delstater. Spørgsmålet blev løst, men som det næsten kunne forudses på bekostning af de østtyske delstater, der mistede omkring 5 mia. DM.

Schäuble kunne have udstrakt sit »spil« om uenighed fra både delstatsproblemet og fraktionerne i forbundsdagen til interne uenigheder i selve regeringskoalitionen. Disse belyses til gengæld – indirekte ganske vist – af Teltschik. To eksempler illustrerer denne konflikt. Det første vedrører Helmut Kohls 10-punktsprogram fra november 1989. Her skriver Teltschik (s. 49), at for at sikre overraskelseeffekten skulle ikke engang regeringen (læs: udenrigsminister Genscher) på forhånd være orienteret. Det andet eksempel er den sovjetiske udenrigsminister Shevardnadse's besøg i Bonn i maj 1990, hvor det tyske udenrigsministerium gjorde ihærdige, men forgæves forsøg på at forhindre et møde mellem ham og kansler Kohl.

Uenighederne inden for regeringskoalitionen skyldtes ikke mindst hensynet til de forestående valg, og især Teltschik fremhæver gang på gang – tydeligvis med en vis beundring – kansler Kohls opmærksomhed på dette problem, hvad der igen er en bekræftelse af den dominerende indflydelse, som indenrigspolitiske forhold har på den vesttyske regerings adfærd. Det gør sig blandt andet gældende i spørgsmålet om anerkendelse af Oder-Neisse grænsen, hvor Kohl til nogen overraskelse for den øvrige verden i foråret 1990 tog nogle forbehold. Begge fremstillinger, især Schäubles, belyser de stærke indenrigspolitiske hensyn, der lå bag disse forbehold.

Schäuble's og Teltschik's erindringer beskæftiger sig som nævnt helt overvejende med interne, dvs. tysk-tyske problemer, selv om Teltschik i kraft af sit job selvsagt også kommer ind på genforeningens internationale aspekter.

Disse aspekter er nærmere belyst i to, i øvrigt meget forskellige bøger, begge angivet at være afsluttet i maj 1991. Den ene er skrevet af Karl Kaiser, direktør for Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik (Kaiser, 1991), mens den anden er redigeret af Wolfgang Heisenberg (Heisenberg, 1991), seniorforsker ved center for europæiske policy-studier i Bruxelles.

Kaisers behandling er ikke så omfattende som sidetallet i hans lille bog kunne angive, fordi en væsentlig del er gengivelse af dokumenter vedrørende den tyske genforening (s. 131-384). Hans egen fremstilling omfatter således alene de første ca. 125 sider i bogen og er en udvidelse af en artikel i *Foreign Affairs* (vol. 70, no. 1, 1990/91). Som titlen angiver, beskæftiger Kaiser sig alene med de internationale aspekter af genforeningen.

Heisenbergs bog er et samleværk, og det er værd at bemærke, at mange af bidragene er afsluttet allerede i september-oktober 1990. Den er delt i fire afsnit, hvoraf det første behandler forhandlingerne om tysk genforening, mens afsnit to og tre behandler henholdsvis politiske og økonomisk-sociale perspektiver for Europa ved genforeningen. Det fjerde afsnit omhandler de mere specifikke virkninger på EF-samarbejdet.

På to områder supplerer disse fremstillinger hinanden. Hvor Kaiser lægger særlig vægt på at behandle stormagternes holdning til tysk genforening, redegøres der i Heisenberg-bogen for holdninger i opinionen i såvel de daværende to Tyskland som i det genforenede Tysklands nabostater. Og hvor Kaiser kun behandler EF's håndtering af genforening meget kortfattet og slutter allerede med i Dublin-mødet i april 1990, er der hos Heisenberg hele to artikler om dette

emne. Den ene behandler EF-kommissionens holdning og reaktioner på selve genforeningsprocessen, mens den anden vurderer politiske og institutionelle implikationer for EF ved genforeningen.

Endelig behandler både Kaiser og Heisenberg selv spørgsmålet om europæisk sikkerhed. Begge lægger en ret stor vægt på al-europæiske løsninger, i praksis CSCE, hvilket for så vidt er overraskende. Ved mødet i Paris i november 1990 skete der ganske vist en beskeden institutionalisering af CSCE, men adskillige iagttagere, blandt andet den kyndige Christoph Bertram (*Die Zeit*, nr. 47, 1990), påpegede allerede dengang, at CSCE ikke ville være i stand til at leve op til mere end de mest beskedne forventninger.

Arnolf Baring, der er professor i samtidshistorie ved Freie Universität i Berlin, har skrevet en bog med den lovende titel *Deutschland, was nun?* (Baring, 1991). Det virker en smule krukke, at bogen er formet som en samtale mellem Baring, hans forlægger og en af dennes assistenter. De to sidste har alene den funktion at give gode (og måske på forhånd aftalte) stikord.

Baring er dybt pessimistisk med hensyn til Tysklands fremtid. For det første påpeger han, at genforeningsprocessen bliver lang og vanskelig, blandt andet fordi mange embedsmænd og undervisere i det tidligere DDR er helt ubrugelige. DDR havde udviklet sig til »ein kopflores Land« i modsætning til nazistaten, hvor universiteterne stort set forblev intakte som kvalificerede forskningscentre.

For det andet understreger han de umådelige forventninger, som alle de østeuropæiske lande, især Polen, stiller til Tyskland, og giver et prisværdigt klart svar på disse forventninger. I stedet for at »bygge bro« til de østeuropæiske lande, skal man bygge en mur, så man kan afskærme sig over for en bundløs elendighed, der alligevel ikke kan saneres udefra. Videre mener han, at USA fortsat er Tysklands vigtigste allierede, langt vigtigere end EF, hvorfor der må gøres alt for at fastholde amerikansk tilstedeværelse.

Endelig kritiserer han skarpt den tyske udenrigspolitik for *appeasement* og ubeslutsomhed. At krig er forfærdelig, siger han, kan alle være enige om, men det betyder ikke, at krig er uundgåelig. Han anbefaler ganske vist ikke, at Tyskland får kernevåben nu, men han finder på den anden side, at Tyskland ikke på længere sigt må afskrive denne option.

Det er således meget kontroversielle synspunkter, som Baring fremlægger, og reaktionerne har været forskellige. *Der Spiegel* (nr. 47, 1991) fordømmer bogen i næsten hånlige vendinger, mens *Die Zeit* (nr. 52, 1991) roser Baring for hans ærlighed, dog uden rigtig at tilslutte sig hans synspunkter. Under alle omstændigheder viser Barings bog og reaktionerne på den, at det »tyske problem« er så åbent som nogensinde.

Litteratur

- Baring, Arnolf (1991). *Deutschland, was nun? Ein Gespräch mit Dirk Rumberg und Wolf Jobst Siedler*, Berlin: Siedler Verlag.
- Bjørnkjær, Pia (1991). *Tysklands genforening 1989-1990*, København: Munksgaard.

emne. Den ene behandler EF-kommissionens holdning og reaktioner på selve genforeningsprocessen, mens den anden vurderer politiske og institutionelle implikationer for EF ved genforeningen.

Endelig behandler både Kaiser og Heisenberg selv spørgsmålet om europæisk sikkerhed. Begge lægger en ret stor vægt på al-europæiske løsninger, i praksis CSCE, hvilket for så vidt er overraskende. Ved mødet i Paris i november 1990 skete der ganske vist en beskeden institutionalisering af CSCE, men adskillige iagttagere, blandt andet den kyndige Christoph Bertram (*Die Zeit*, nr. 47, 1990), påpegede allerede dengang, at CSCE ikke ville være i stand til at leve op til mere end de mest beskedne forventninger.

Arnolf Baring, der er professor i samtidshistorie ved Freie Universität i Berlin, har skrevet en bog med den lovende titel *Deutschland, was nun?* (Baring, 1991). Det virker en smule krukke, at bogen er formet som en samtale mellem Baring, hans forlægger og en af dennes assistenter. De to sidste har alene den funktion at give gode (og måske på forhånd aftalte) stikord.

Baring er dybt pessimistisk med hensyn til Tysklands fremtid. For det første påpeger han, at genforeningsprocessen bliver lang og vanskelig, blandt andet fordi mange embedsmænd og undervisere i det tidligere DDR er helt ubrugelige. DDR havde udviklet sig til »ein kopflores Land« i modsætning til nazistaten, hvor universiteterne stort set forblev intakte som kvalificerede forskningscentre.

For det andet understreger han de umådelige forventninger, som alle de østeuropæiske lande, især Polen, stiller til Tyskland, og giver et prisværdigt klart svar på disse forventninger. I stedet for at »bygge bro« til de østeuropæiske lande, skal man bygge en mur, så man kan afskærme sig over for en bundløs elendighed, der alligevel ikke kan saneres udefra. Videre mener han, at USA fortsat er Tysklands vigtigste allierede, langt vigtigere end EF, hvorfor der må gøres alt for at fastholde amerikansk tilstedeværelse.

Endelig kritiserer han skarpt den tyske udenrigspolitik for *appeasement* og ubeslutsomhed. At krig er forfærdelig, siger han, kan alle være enige om, men det betyder ikke, at krig er uundgåelig. Han anbefaler ganske vist ikke, at Tyskland får kernevåben nu, men han finder på den anden side, at Tyskland ikke på længere sigt må afskrive denne option.

Det er således meget kontroversielle synspunkter, som Baring fremlægger, og reaktionerne har været forskellige. *Der Spiegel* (nr. 47, 1991) fordømmer bogen i næsten hånlige vendinger, mens *Die Zeit* (nr. 52, 1991) roser Baring for hans ærlighed, dog uden rigtig at tilslutte sig hans synspunkter. Under alle omstændigheder viser Barings bog og reaktionerne på den, at det »tyske problem« er så åbent som nogensinde.

Litteratur

- Baring, Arnolf (1991). *Deutschland, was nun? Ein Gespräch mit Dirk Rumberg und Wolf Jobst Siedler*, Berlin: Siedler Verlag.
- Bjørnkjær, Pia (1991). *Tysklands genforening 1989-1990*, København: Munksgaard.

- Dalsgaard, Mette og Erik A. Andersen, *Aftalen Tyskland-Sovjet; Hvad før? Hvad nu?*, København: Center for Østeuropa Information, KUA. (Under udgivelse).
- Heisenberg, Wolfgang (ed.) (1991). *German Unification in European Perspective*, London et al.: Brassey's.
- Kaiser, Karl (1991). *Deutschlands Vereinigung. Die internationalen Aspekte. Mit den wichtigen Dokumenten*, Bergisch Gladbach: Gustav Lübbe Verlag.
- Petersen, Nikolaj (1991). *Tysklands enhed - Europas sikkerhed*, København: SNU.
- Schäuble, Wolfgang (1991). *Der Vertrag. Wie ich über die deutsche Einheit verhandelte. Herausgegeben und mit einem Vorwort von Dirk Koch und Klaus Wirtgen*, Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Teltschik, Horst (1991). *329 Tage. Innenansichten der Einigung*, Berlin: Siedler Verlag.
- Wæver, Ole (1991). »Det tyske problem i 1990erne«, *Internasjonal Politikk*, 49. årg., nr. 4, pp. 401-419.
- Øhrgaard, Per (1991). *Gæld og arv. Tre essays om Tyskland*, København: Samleren.